

Žiūrimas žiūri žiūrintjį

Saulius Leonavičius

Vilniaus dailės akademija

Čiurlionio g. 13–5B, LT-03104 Vilnius

veganonacid@gmail.com

——— Remdamasis Erikos Fischer-Lichte performatyvumo skirstymu į buvimo ir reprezentacijos paradigmas, aptariu joms būdingas žvilgsnio, žiūrėjimo principų ypatybes. Manau, kad performansai, kuriuose menininkas susitelkia į buvimo emergencijos kūrimą, atveria kitokius žiūrėjimo principus nei reprezentaciniam, teatriniam vaidinimui įprastas žiūrėjimo supratimas. Kalbėdamas apie savo performanso praktiką, konkrečiais atvejais iliustruoju tris žiūrėjimo tipus: *badaujanti žvilgsni*, *uždengta žvilgsni* ir *nematymą*. Straipsnyje aptariu Martino Seelo *pasirodymo* (*Appearing*) koncepciją ir Davido Morgano *švento žvilgsnio* (*Sacred gaze*) kategoriją. Straipsnio tikslas – kritiškai įvertinti žiūrėjimo praktikų galimybes šiuolaikiniame performanse.

Reikšminiai žodžiai: performansas, žiūrėjimo praktika, pasirodymas, šventas žvilgsnis.

*Manoma esant daugelio šviesos tipų – tai noetinė, psichinė,
hiperkosminė ir fizinė šviesa.¹*

Algis Uždavinys

Aptarsiu galimas žiūrėjimo, žvilgsnio reikšmes performanso praktikoje. Kalbėsiu kaip menininkas, performanso praktikas, kreipdamas dėmesį ne tiek į dalyko išaiškinimą, kiek į neaiškumus, potencialumą ir paslapčių telkinius. Šiuo požiūriu tai ne išbaigtas tyrimas, nuoseklus klausimo išskleidimas, bet užuominų spiečius, skatinantis kontempliuoti naujas ar vėl prisimintas reikšmes. Meninis tyrimas, kurio dalis yra šis tekstas, vyko Vilniaus dailės akademijoje studijuojant meno doktorantūroje 2015–2019 metais.

Mano mintis paprasta – performanse galimi skirtingi žvilgsniai, ir jie vertinami ne vien dėmesingumo, įsijautimo ar autopoetinės grįžtamojo ryšio kilpos (E. Fischer-Lichte terminas) kokybės matais. Pats žiūrėjimas gali būti atskira praktika, turinti įvairias prieigas, principus, paslaptis. Kalbant apie performatyvų žiūrėjimą, žvilgsnio aspektas tarsi nuslysta savaime suprantamo fiziologinio-kognityvinio mechanizmo kontūrais, kai nekeliamas klausimas, kas nulemia žiūrėjimo kokybę, kaip bus žiūrima, kaip žvilgsnis bus *paruoštas*, kas *numatoma* pamatyti?

Noriu pasiūlyti mintį, kad performanse praktikuojamą žvilgsnį (tiek atlikėjo, tiek žiūrovo) galima aptarinėti kaip problemišką kūrimo ir suvokimo klausimą. Į ką žiūri performansą atliekantis menininkas? Dažnai jis nežiūri (vien tik) į žiūrovą: neretai performansas atliekamas ne žiūrovui ar bent ne vien tik jam.

Aiškinantis M. Seelo estetinio žvilgsnio koncepciją, tai, ką jis pavadina pasirodymu, galima sugretinti su E. Fischer-Lichte minimu *pasirodymu* performanse:

atsiedami pasirodančius reiškinius nuo išankstinių kontekstų, teatro ir performanso menininkai sukūrė prielaidas per daiktų pasirodymą erdvėje ir jų suvokimą rasti kažkam, primenančiam Benjamino simbolių.²

1 Algis Uždavinys, *Filosofija ir teurgija vėlyvojoje antikoje*, sud. Rasmus Makselis, Vilnius: Sophia, 2016.

2 Erika Fischer-Lichte, *Performatyvumo estetika*, Vilnius: Menų spaustuvė, 2013, p. 235.

Simbolio erdvė čia sutampa su daikto, reiškiančio save patį, autoreferentiško, fenomenologinio patyrimo erdve, kai „reikšmė priskiriama, ne pirmiau suvokus ką nors kaip jį patį – ji atsiranda iškart per suvokimo aktą ir kaip toks aktas“³. Šios reikšmės dėl jų nesąmoningo ir nesuvaldomo charakterio pavadintos emergencijomis. Reikšmes, kuriose signifikantas, signifikatas ir medžiagiškumas dar neatsieti, E. Fischer-Lichte lygina su simbolio kategorija. Čia svarbus simbolio principas neigti „bet kokio reikšmes kuriančio subjekto dalyvavimą“⁴. Iš jo galima numatyti, kaip „buvimo paradigmai“ atstovaujantis performansas „leidžiasi“ arba „grįžta“ prie vidinių gamtos reikšmių.

Glaustai pristatysiu tris mano įgyvendintus performansus, jų eigą ir kontekstą. Visuose žvilgsnio tema – ne pagrindinė, tačiau būtent aptariant žiūrėjimą galima rasti naujus šių performansų komentarus.

Trys performansai

Badavimas kaip pavyzdys. 10 dienų bado akcija Petruui Cidzikui atminti įvyko parodoje *Do the right thing*, kuruotoje Marquardo Smitho, 2019 metais galerijoje „Titanikas“. Joje pastatytoje celofano palapinėje badavau 10 dienų. Veiksmą paskyriau pirmam P. Cidziko bado streikui 1988 metais atminti.

Glutenbergas įgyvendintas galerijoje „Atelier am Eck“ Diuseldorfe 2019 metų birželį. Dešimčiai dienų užsirakinau galerijoje, badavau ir gaminau maistą – ant ugnies kepiu veganiškus vaflius. Po dešimties dienų visus vaflius sudeginau šalimais esančiame sode.

Tibetietis Ngavangas Yontenas susidegino prie vienuolyno sienos kaime prie Merumos miestelio Ngabos regione Tibete 2019 metų lapkričio 26 dieną.

Susitikimas su Ngavangu Yontenu įvyko 2019 metų gruodžio 21 dieną miške ant Šalčios kranto. Parą kūrenau laužą, kurio viduryje stovėjo metalinis suolelis.

3 *Ibid.*, p. 230.

4 *Ibid.*, p. 234.

Badaujantis žvilgsnis

Tai alkio paveiktas žvilgsnis nuo badautojo lovos. Kasdieną vis ramesnis ir lėtesnis. Kantrus, laukiantis, tylus stebėjimas. Po keleto badavimo dienų kūnas juda lėčiau, greičiau pavargsta. Pirmoms dienoms būdinga fizinė ir emocinė „detoksikacija“ pastebimai keičia kūno ir suvokimo būsenas. Vyksta savotiškas atsiskyrimas, atitolimas nuo *išorės*, nuo žvilgsnio iš šalies. Pasireiškia poreikis užsidaryti, pasislėpti, apsaugoti savo erdvę, susikurti intymų, uždarą prieglobstį. Jame badaujantis žvilgsnis pasislepia nuo įvairovės, pasitraukia į žvilgsnio vienatvę. Tai vyksta be badaujančio intencijų ir valios. Lyg alkio instinktas verstų taupyti ne tik kūno, bet ir suvokimo energiją.

Badaujantis žvilgsnis nusileidžia į kūno ir sielos gilumą ir iš ten apšviečia suvokimą. Fizinis alkis virsta rimtimi ir palaispniui užsisklendžia savyje, atsiriboja nuo visko, kas išoriška. Badaujančiojo žiūrėjimas sklinda perskyroje tarp reprezentacijos ir būvio. Šis žvilgsnis kyla iš fizinės, materialių fenomenų terpės, reiškiasi pirmine, gyvybės jėga. Čia slepiasi badavimo, kaip protesto formos, paslaptis – ne kaip politinės, socialinės derybos su bendražmogiškais vertybėmis, bet kaip pamatinio gyvybės virpesio sukeltas rezonansas.

Iš šios medžiaginės, autoreferentiškos terpės pereinant į reprezentacijos erdvę išgyvenama tarpinė (angl. *liminal*) būseną: „kai ligšiolinis suvokimo būdas sutrikdytas, o kitas dar nenusistovėjo“⁵. Badaujant į tarpinę būseną įžengiama lėtai, panyrama ilgai slenkančių dienų lėtume. Bet, skirtingai nei E. Fischer-Lichte's minima emergencija, badaujantis į tarpinę sritį keliauja tikslingai, nešdamasis virsmo arba išgijimo intenciją. Badaujantis žvilgsnis neberegimas – jis fokusuojamas kūno gilumoje ir iš ten veikia.

Uždengtas žvilgsnis

Dalis „Atelier am Eck“ sienų buvo stiklinės, ir praeiviai visuomet matydavo, kas eksponuojama galerijoje. Prieš įgyvendindamas performansą *Glutenbergas* visus langus uždengiau popierinėmis staltiesėmis, trijose vietose iškirpęs nedideles skylės, pro kurias būtų galima stebėti, kas vyksta viduje. Šis siekis kontroliuoti atsitiktinius žvilgsnius pabrėžia žvilgsnio

5 *Ibid.*, p. 228.

galią ir norą ją suvaldyti. Čia reiškiasi apsaugojimo pastanga, uždengimas, paslėpimas, ezoteriškumo intencija. Sekant Davidu Morganu, tai būtų galima įvardyti kaip švento žvilgsnio praktiką. Mano, atliekančio performansą, žvilgsnis apsaugotas. Aš ženkliai atsiribojau nuo autopoetinio grįžtamojo ryšio, ryšio su atsitiktiniu žiūrovu, siekdamas užmegzti kitus – slaptus, paslėptus, uždengtus – ryšius.

Nematomas

Žvilgsnis į nematomą, nesantį, jame tai, kas nematoma, tampa tiek pat aktualu ir reikšminga, kiek matomi dalykai. Toks žiūrėjimas, kai nematymas yra ne matymo priešingybė, bet jo tęsinys ir transformacija.

Nematomas nereiškia nesančio, priešingai – tokio reiškinio buvimu neabejojama, tik jis turi vieną esminę ypatybę: tai buvimas už regimo šviesos spektro. Koks galimas santykis su nematomu? Jei daiktai suvokiami matant, ar nematymas gali būti tiek pat aktyvus santykis su nedaiktišku esiniu? Kitaip tariant, jei matymą užpildo matomas, ar nematymas nėra tiek pat pilnas energijos, potencijos? Tuomet nematymas nebėra tuščia, bejėgė matymo priešingybė, bet yra pripildytas nematomo. Ką tuomet reikštų *nematyti*? Savo suvokimą užpildyti nematymu. Nors nematymas reiškiamas neiginiu, jis – ne tik eterio tyla. Sakyčiau, tai tyla, pilna negirdimo triukšmo, kaip Giorgio Agambeno apibūdinamas potencialumas nėra priešingybė nebuvimui, neįėjimui, bet nebuvimo buvimas: „Galimybė nereiškia tik nebuvimo, tik stokos, bet greičiau reiškia nebūvio egzistavimą, nebuvimo buvimą; tai, ką vadiname *gabumu* arba *galia*.“⁶ Nematyti tuomet tampa intencionali, aktyviu veiksmu, kuriuo atpažintas nematomas lieka neregimas, neištraukiamas į matomybės krantą, kur greitai žūtų, liktų vien sausu atvaizdu.

Apie šventą žvilgsnį

Uždengdami altoriaus ikoną ir atverdami ją žvilgsniams kartą per metus tikintieji gebėjimą matyti paverčia dvasine praktika. D. Morganas, aiškindamasis *švento* žvilgsnio praktiką, rašo:

6 Giorgio Agamben, „On Potentiality“, Idem, *Potentialities: Collected Essays in Philosophy*, edited and translated by Daniel Heller-Roazen, Redwood City, California: Stanford University Press, 2000, p. 179.

Šventas žvilgsnis apima tam tikrą idėjų, požiūrių, papročių derinį, kuris paveikia religinį matymo veiksmą, pasireiškiantį vienokiomis ar kitokiomis kultūrinėmis ir istorinėmis sąlygomis. Šventas žvilgsnis yra būdas matymui atvaizdą, žiūrintįjį ir žiūrėjimo veiksmą pripildyti dvasinės reikšmės.⁷

Todėl kartą per metus atidengiama altoriaus ikona yra *švento žvilgsnio institucijos* įsteigimas – žvilgsnis kaip ritualizuoto šventybės patyrimo dalis. Šiuo atveju valia atvaizdui yra ir žiūrėjimo praktika.

Svarbu suprasti tokio žvilgsnio daugiasluoksniškumą: kompleksiską ir komplikuotą, proto ir sielos, subjekto ir konteksto santykio lemiamą žiūrėjimą, kuris yra „praktika, kažkas, ką žmonės daro sąmoningai arba ne“⁸. Šis žvilgsnis nėra vien akių, tai ir medijuotas žvilgsnis – papildytas, išplėstas technologijos, žmogaus tęsinių, peraugančių įgimtus jo gebėjimus. Kiek *šventas* žvilgsnis gali būti tapatus medijuotam žvilgsniui? Kaip medijos papildo ir kiek neigia *švento* žvilgsnio galią, kai „į kiekvieną derinį įeina tam tikros nuostatos, vertinančios, kas yra matoma, sąlygos, kuriomis matoma yra matoma, tvarka, reguliuojanti matomumą ir atvaizdų patikimumą, ir tai, kokį poveikį atvaizdas gali turėti tiems, kurie į jį žiūri“⁹.

Čia atsiranda *švento* žvilgsnio pakopos – medijuotas žvilgsnis ir žvilgsnis į medijuotą atvaizdą, kuriuos irgi galima apibūdinti kaip objektą, ideologiją ir efektą. Kaip žmogaus kuriami vaizdai, ritualai, skoniai, suvokimo struktūros, formuojančios vizualinę patirtį, padeda sukurti pasaulio atvaizdą? Kaip „atsirenkame“ tai, ką matome, ir kaip šis supaprastintas vaizdas veikia mūsų savivoką?

Kita *švento* žvilgsnio ypatybė yra dalyvio ir žiūrovo perskyra, to, kas įsteigia *šventą* žvilgsnį, galima sakyti, pasėja šio galimybes, ir to, kas jas susirenka į asmeninių patirčių kraitį. D. Morgano manymu, „pats menininkas yra mediumas, tarpininkaujanti jėga, kurios užduotis yra piešti ir stebėtis, ir būti apimtam pagarbos“¹⁰. Tačiau menininko žvilgsnis gali nubėgti skirtingomis kryptimis:

7 David Morgan, *The Sacred Gaze: Religious Visual Culture in Theory and Practice*, London: University of California Press, 2005, p. 3.

8 *Ibid.*, p. 5.

9 *Ibid.*

10 *Ibid.*, p. 20.

1.
Saulius Leonavičius,
Gluttenbergas,
performansas, 2019,
galerija „Atelier am Eck“,
Diuseldorfas, nuotraukos
autoriaus

Saulius Leonavičius,
Gluttenberg, performance,
2019, Atelier am Eck
Gallery, Dusseldorf, photos
by the artist

priklausomai nuo galiojančių taisyklių. Atvaizdų tyrinėjimas leidžia juos skirti į dvi plačias kategorijas. Vieni žvilgsnio kryptį nubrėžia šalia žiūriniojo pasaulio, kiti žiūrovus įtraukia į stebėjimą arba buvimą stebimam, taigi buvimą matomam, kai žiūrima.¹¹

Čia domimasi žvilgsnio šaltiniu – kas yra tas, kuris žiūri, kai atveriamas *šventas* žvilgsnis? Ar vis dar žiūrintis žiūri į žiūrimą, ar jau žiūrimas pažiūri į žiūrintįjį? *Šventas* žvilgsnis leidžia išgyventi *Kito* žvilgsnį į save, nes jo principas – „matymas, gebėjimas matyti, o ne atvaizdas *įkūnija* šventybę į šventumą“¹². Tada matymas tampa transformuojančia, tiksliau, įžeminančia, jėga ir „kaip skaitymas yra garbinimo veiksmas, pagarbos išgyvenimas, taip pat kuriantis veiksmas, dvasiška transformuojantis į materiją“¹³. Ne atvaizdas, bet žvilgsnis leidžia materialiam pavidalui tapti provaizdžiu, medžiaginiam kūnui susitapatinti, virsti į vaizduojamą objektą. *Šventas* žvilgsnis nematerialų dievo veidą perkelia į jo atvaizdą.

Ne atvaizdą kūrusio asmens intencijos ir net ne atvaizdo turinys, bet *šventas* žvilgsnis atvaizdą padaro šventą: būtent kaip atvaizdas naudojamas, koks sukuriamas su juo ryšys. Santykis, dėmesys, rūpinimasis atvaizdu nulemia jo galias. Sakoma, kad šv. Jonas Chrizostomas šv. Pauliaus evangeliją skaitė:

įdėmiai žiūrėdamas į šv. Pauliaus ikoną ir laikė ją gyva, šventino ir mintis į ją kreipė taip, tarsi apaštalas pats būtų greta ir kalbėtų jam iš atvaizdo.¹⁴

Šventas žvilgsnis yra kultūros nulemtas, žinojimo išugdytas: matyti – tai žinoti, ką matai. Žiūrėjimas ir žinojimas (plg. angl. *I see*) susilieja. Norėtusi sakyti, kad žinojimas išplečia regėjimo ribas. Žmogaus akis mato tik 1 proc. šviesos spektro, vadinasi, 99 proc. to, kas dedasi, neregime. Tačiau nuo tų 99 proc. nesame atskirti – žinome, jaučiame, sapnuojame.

¹¹ *Ibid.*, p. 4.

¹² Remiuosi Gintaro Beresnevičiaus suformuluotu *šventybės* ir *šventumo* skirtumu: „Šventybė bei šventybiški/numinoziniai potyriai yra sunkiai perteikiami žodžiais bei sąvokomis, kadangi tai potyrinė sritis, o pati šventybė yra religinio aiškinimo aksioma, kuri savo ruožtu neįrodinėjama. <...> Šventumas – tai būdvardinė kategorija, ir jis nesutampa su šventybe. Šventas yra tas, kas šventas „iš šalies“, t. y. galbūt paliestas dėl šventybės arba šventos tradicijos.“ Žr. Gintaras Beresnevičius, „Šventybės įžeminimas: pašventinimas į šventumą“, in: *Sambalsiai*, Vilnius: VDA leidykla, 2005.

¹³ David Morgan, *op. cit.*, p. 20.

¹⁴ *Ibid.*, p. 62.

Donaldo Hoffmano teorija, teigianti, jog visa, ką regime, yra mūsų (ar mums) sukurta grafinė vartotojo sąsaja (angl. *Interface*). Joje regimas pasaulis tėra supaprastintos „ikonėlės“, padedančios žmogui išlikti, evoliucionuoti. Kaip išplečiamas šis *interfeiso* spektras? Žiūrėjimo praktikose – puoselėjant žiūrėjimą į neregimos šviesos spektrą.

Kito pasirodymas

M. Seelas teigia, kad pirma estetinio suvokimo sąlyga yra suvokimas dėl paties suvokimo: „Suvokti kažką, kas pasirodo vien tam, kad pasirodytų esąs centrinis estetinio suvokimo pagrindas“¹⁵. Šią subjekto ir objekto susitikimo akimirką autorius vadina *pasirodymu* ir teigia, kad tokia yra kiekvieno estetinio objekto kūrimo ir suvokimo sąlyga. Ar daiktas pasirodys, ar ne, priklauso nuo stebėtojo.

Estetinė patirtis, estetinė sąmonė iki susidūrimo su *Kitu* yra atskirta, estetinė patirtis yra patirtis savyje, kokybė savyje, nerodanti nieko anapus savęs. Toks aiškinimas yra artimas askezei, atsiribojimui, atsiskyrimui, savipakankamai patirčiai. Estetinių suvokimą M. Seelas apibūdina kaip tam tikrą, savitą, suvokimo būdą: „Estetinę sąmonę reikia suprasti ne kaip vieną iš daugelio, bet kaip skirtingą suvokimo būdą“¹⁶. Tai siejasi su Immanuelio Kanto mintimi, kad ne suvokimas sutinka estetikos objektą ir tampa estetiniu suvokimu, bet priešingai – estetinį objektą kuria ir lemia estetiškas suvokimas kaip ypatingas suvokimo ir patyrimo būdas.

Grožis yra žiūrinčiojo žvilgsnyje. Estetinio suvokimo spektras išplečiamas, nes viskas, kas gali būti patirta jautimais, gali būti suvokta estetiškai. Tai svarbu, jei išplečiamas ir jutimų spektras: įjungiami sinestetiniai, ekstrajutiminiai pakitusios sąmonės patyrimai. Kuo skiriasi „estetinis suvokimo būdas“ nuo kitų jutimo būdų?

M. Seelas teigia: „Suvokti, kad kažkas pasirodo dėl paties pasirodymo, yra esminė estetinio suvokimo sąlyga“¹⁷. Šis *pasirodymas* yra visų estetinių formų sukūrimą ir suvokimą įvardijantis dėmuo, todėl estetiškas suvokimo būdas suprantamas ne tik kaip leidžiantis suvokti bet kurią reiškinį ir jo savybes, bet ir susitelkia į ypatingą *pasirodymo* momentą. Kitaip sakant,

¹⁵ Martin Seel, *Aesthetics of Appearing*, Redwood City, California: Stanford University Press, 2004, p. 15.

¹⁶ *Ibid.*, p. 54–55.

¹⁷ *Ibid.*, p. 22.

estetinis suvokimas koncentruojasi į *pasirodymą* kaip į ypatingą atvėrimą. Estetinis suvokimas išgyvenamas ne dėl kokio nors išorinio tikslo, bet sau, vadinasi, jis pasirodo kaip save įvertinantis ir savipakankamas procesas.

Tačiau tokia estetinio patyrimo autonomija nenumato savęs peržengimo. Grožis yra moralinio gėrio simbolis, nes „siela tampa tauresnė ir pakyla virš jutiminio patyrimo teikiamo malonumo“¹⁸. Taip meditavęs estetikos ir moralės santykį, I. Kantas išvelgė estetinio patyrimo savybę peržengti savo ribas. Estetinis patyrimas ir susitinka *Kita*, kuris, net nesusprastas kaip *Kitas*, lieka kažkuo iš anapus, kažkuo, kas stebi stebėtoją. M. Seelo patyrimas sintezuoja daugybę estetinio objekto versijų laisvame ypatybių žaidime, bet numato *pasirodymą* ir kažką kita – ne estetinį objektą. *Kita* galima atpažinti kaip *estetinio patyrimo nenuspėjamumą*: „Savo išbaigtumu estetinė nuojauta sudaro galimybę atsirasti nenuspėjamoms galimybėms <...>. Estetinis objektas yra objektas, patiriamas kaip nenuspėjamas“¹⁹. Šis nenuspėjamumas ir yra *Kito* pasireiškimas.

Estetinė patirtis susideda iš objekto daugialypumo žaismės, tačiau, sekant I. Kantu, joje pasirodo kažkas kita nei vien objekto pavidalai. Estetinėje patirtyje išgyvenama daugybė *Kito* pavidalų. Laiko veikiamą estetinę nuojautą randa galimybę atsiskleisti daugybe būdų, *todėl estetinis objektas patiriamas kaip nenuspėjamas*. Tam reikalingas dėmesingumas pasirodymų žaismei.

M. Seelo manymu, estetinė sąmonė reiškia tik jutiminio pasaulio patirtį, ne ką kita, tačiau šis pasaulis yra suvokiamas *kitaip* – stipriau jaučiant suvokiamą akimirką *čia* ir *dabar*. Estetinis atvaizdas nėra kažko kito pasirodymas, tai jo paties atvaizdas. Filosofo teigimu, estetinis patyrimas „nutinka“ be žmogaus valios, atsitiktinai, nenumatomai. Daiktai pasirodo stebėtojui, jei šis dėmesingas, budrus ir atviras. Estetinė sąmonė yra budri, jautri ir kartu neprisirišusi prie estetinės patirties būtinybės. Siekis būti dėmesingam viskam, kas pasirodo, nes, kažką siekiant suvokti estetiškai, užtenka vien dėmesio jutimams. Dėmesingumas, susitelkęs tik į patyrimo, pojūčio išgyvenimą, susitelkęs į save patį. Patirties akimirka, kai svarbiausias esamasis laikas. Jis *nenuteka* į kitas reikšmes, tapatumus, jis – lyg suletintas judesys kadre, skriejant apie išgyvenimą, jį apžiūrint iš visų pusių.

18 Иммануил Кант, *Собрание сочинений в 8 томах*, кн. 5, Москва: Чоро, 1994, p. 195.

19 Martin Seel, *op. cit.*, p. 137–138.

2.

Saulius Leonavičius, *Badavimas kaip pavyzdys, 10 dienų bado akcija Petriui Cidzikui atminti*, performansas, 2019, galerija „Titanikas“, Vilnius, nuotrauka autoriaus

Saulius Leonavičius, *Fasting as a Model, 10-Day Hunger Strike in Memory of Petras Cidzikas*, performance, 2019, “Titanikas” Gallery, Vilnius. Photo by the artist

Sulėtėjimas, sustojimas, parimimas. Vydūniškasis *rymojimas* – tai ne nuovargio ar atilsio minutė: rymojimas yra dėmesio pritvinkęs buvimas pojūtyje, buvimas estetiniame patyrimo. *Rymoti* – tai nutilti savo esmėje, kuri yra skaidrus sąmoningumas, sielos vanduo – perregimas, per jį matyti viskas, prie ko prisiliečia ranka, akis ar mintis. Jei *pasirodymas* artimas *rymojimui*, ar tai reiškia, kad galima *pa-rimti* estetiniame dėmesingume? Jei į estetinį patyrimą žiūrėsime kaip į savipakankamą, savo pilnatvės formą išpildantį ne santykiu su kitomis reikšmėmis, bet užsidarymu savo laike, savo vietoje ir savyje, ar tai galioja menininkui, meistrui, tam, kas kuria estetinį objektą ar puoselėja estetinę patirtį? Gal visos jo pastangos turi būti sutelktos į išskirtinai esamojo laiko formas?

M. Seelas estetinį suvokimą apibrėžia labai trumpai, todėl atsi-veria galimybės interpretacijoms ir gretinimams. Čia matyti ir simetrija, erdvė, kuri susitelkia į save pačią. Tai dėmesio, lyg perregimo rūko, sutirštėjimas, virtimas viduje švytinčiu kondensatu, kuriame atsispindi esamasis

laikas ir erdvė. Jam nykstant, sklaidantis vientiso objekto rūkui, estetiškas pasimėgavimas nedingsta, jis kyla iki *Kito* kontempliacijos:

Estetinė patirtis, prasidėjusi kaip tam tikro estetinio objekto kontempliacija, šia kontempliacija siekia atrasti ar atskleisti kažką Kita, kurio atvaizdo negalima numatyti.²⁰

Kaip kalbėti apie šį transsubjektyvų *Kitą*? Galima atgaivinti, prisiminti *Kito* pavidalus sekant tradicinėse, ikimoderniose kultūrose išpuoselėtais vardais ir pavidalais. Arba priimti šiuolaikinį *Kito* neapibrėžtumą ir paskleisti daugybę jo pavidalų. Manau, toks klausimas yra labiau skirtas ne nustebusiam, nustėrusiam subjektui, bet pačiam *Kitam*. Vsevolodas Rybakovas teigia: *Kitas*, kuris atsiveria estetinė patirtimi, yra nebūtinai transcendentinis – tai gali būti tiesiog patyrimas, kuris „nuneša kažkur kitur“. Estetinis *Kitas* yra atviras ir laisvas visoms galimybėms, jame nenumatyta, kas tiksliai bus surimuota, sintezuota ir manifestuosis, „nes jo versijų ir pavidalų platumas niekuo neribojamas, priešingai – siekiant *Kito*, plačiai atsiveria“²¹.

Stephenas R. L. Clarkas absoliutųjį stebėtoją pavadina *galutiniu stebėtoju laiko pabaigoje*, tą „kuris nedviprasmiškai numato, kas yra įvykę, ir šis stebėjimas retrospektyviai aktualizuos tik vieną konkrečią istoriją“²². Tereikia stebėti, stebėtis ir artėti prie šio *Kito*, kai patyrimas mus nuneša kažkur kitur, kai pasikeičia būseną nepalaujantį srautą pavienių kartų, kai susiduriame su *Kitu*. Kai esame priversti prisiliesti prie pokyčio kaip *Kito* principo. Pokytis, išorinių ar vidinių duotybių kaita yra susitikimas su *Kitu*. Galime tikėtis, medituoti, kad *Kitas* įžengs trankiu žingsniu, ir nepastebėti, kaip *Jis* tyliai vaikšto kasdieniškiausioje kasdienybėje. Estetinė patirtis, jos suklysimas leidžia sugauti, pastebėti, kai *Kitas* prisiartina, o kiek ta patirtis yra ryški, priklauso nuo paskiro jautrumo. *Kitas* yra visuomet šalia, visuomet atviras mūsų patyrimui ir pažinimui. Dažnai *Kitas* nėra paslaptingas, ezoteriškas, tai pats principas – pokyčio budrumas ir atvirumas jam. Taigi

20 Vsevolod Rybakov, „Martin Seel's ‚Aesthetics of Appearing‘ and the Problem of the Content of Aesthetic Experience“, in: *Proceedings of the 21st International Congress of Aesthetics, Possible Worlds of Contemporary Aesthetics: Aesthetics Between History, Geography and Media*, eds. Nataša Janković, Boško Drobnjak, Marko Nikolić, Belgrade: University of Belgrade - Faculty of Architecture, 2019, p. 688.

21 *Ibid.*, p. 690.

22 John M. Dillon, Stephen R. L. Clark, *Towards the Noosphere - Futures Singular and Plural*, Westbury: Prometheus Trust, 2013, p. 44.

estetinis suvokimas yra būti budriam *Kito* pasirodymui, atviram vis kitiems *Kito* pasireiškimams. Ar tai būtų skonis, pavidalas, mintis, regėjimas – *Kitas* yra nenuspėjamas.

Sugretinimas

Kiek yra savaime suprantamos pastangos regimos šviesos materialume įamžinti tai, kas įvyksta neregimos šviesos spektre? Ritualo dokumentavimas yra grubus kišimasis į ritualo tinklą, kuris ne vien sujaukia dalyvaujančių dėmesį, bet ir užtvenkia tikrovės tėkmę savo atvaizdu. Kalbu apie perregimus dėmesio virpesius, raibuliuojančius esamo laiko paviršiuje, kurie tampa juntami, kai performanse siekiama paliesti subtilius, energinius tikrovės sluoksnius. Ritualo magijos apsvaiginta sąmonė gali atrišti konvencionalaus suvokimo plaustą ir, atsistūmusi nuo laiko ir erdvės krantų, leistis nešama, o metaliniais fotoaparato užrakto trakstelėjimais tikrovę ji sukarmo į stačiakampes akimirkas ir pateikia kaip neginčijamą įrodymą, kas jau *buvo*, įvyko. Gal fotografija, kaip ir raštas, yra sokratiškasis *farmakonas*, marinantis ne tik atmintį, bet ir vaizduotę?

Ritualai, kuriems suprasti bei jų kontekste suprasti save reikalingas didesnis jautrumas, dėmesys ne vien matomai, bet ir neregimai tikrovės pusei. Tokį dėmesį manau esant artimą tam, ką D. Morganas vadina *švento* žvilgsnio praktika, o aš pavadinu *matymu-manymu*. Čia svarbu įvertinti glaudų abiejų sandų ryšį ir tai suprasti esant sąlyga pamatyti, kas vyksta rituale, ceremonijoje ar performanse.

Išvados

M. Seelas paaiškina, kad estetinio suvokimo sąlyga yra unikalus *pasirodymo* momentas, netikėta akimirka, kai į dėmesio tuštumą įžengia *Kitas*. E. Fischer-Lichte teigimu, performanso menininkai daiktų pasirodymą ir simbolinį jų suvokimą aktyvuoja perkeisdami reikšminius kontekstus. Pasinaudodamas savo praktine patirtimi, apsvarsčiau keletą „žiūrėjimo praktikos“ versijų bei jas susiejau su kitų teoretikų išvalgomis.

Mano aptartas „žiūrėjimo praktikas“ galima sugretinti su *pasirodymo* ir *švento* žvilgsnio intencijomis. Svarbu, jog „žvilgsnio praktika“ yra

3.
Saulius Leonavičius,
*Susitikimas su Ngawang
Yontenu*, performansas,
2019, Nevainionių miškas,
Šalčininkų r., nuotraukos
autoriaus

Saulius Leonavičius,
*Meeting with Ngawang
Yonten*, performance,
2019, Nevainionys forest,
Šalčininkai district. Photo
by the artist

savarankiška, nepriskiriama vien performanso atlikėjui ar vien žiūrovui. Kalbu apie žvilgsnio praktikas kaip apie gretutines matymo galias, kurios gali būti sąmoningai puoselėjamos. Performanso menininkas turi galimybę diferencijuoti žvilgsnio, žiūrėjimo, matymo energijas savomis ar kitų pasiūlytomis strategijomis.

Gauta — 2020 11 08

Literatūra

- Agamben Giorgio, „On Potentiality“, in:
Idem, *Potentialities: Collected Essays in Philosophy*, edited and translated by Daniel Heller-Roazen, Redwood City, California: Stanford University Press, 2000, p. 177–184.
- Beresnevičius Gintaras, „Šventybės įžemimas: pašventinimas į šventumą (pastabos baltų šventumo fenomenologijai)“, in: *Sambalsiai: studijos, esė, pokalbis*, sud. Aistė Birgerė, Dalia Čiočytė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, p. 355–366.
- Dillon John M., Clark Stephen R. L., *Towards the Noosphere - Futures Singular and Plural*, Westbury: Prometheus Trust, 2013.
- Fischer-Lichte Erika, *Performatyvumo estetika*, vertė Austėja Merkevičiūtė, Vilnius: Menų spaustuvė, 2013.
- Morgan David, *The Sacred Gaze: Religious Visual Culture in Theory and Practice*, London: University of California Press, 2005.
- Rybakov Vsevolod, „Martin Seel's ‚Aesthetics of Appearing‘ and the Problem of the Content of Aesthetic Experience“, in: *Proceedings of the 21st International Congress of Aesthetics, Possible Worlds of Contemporary Aesthetics: Aesthetics Between History, Geography and Media*, eds. Nataša Janković, Boško Drobnjak, Marko Nikolić, Belgrade: University of Belgrade - Faculty of Architecture, 2019, p. 686–691.
- Seel Martin, *Aesthetics of Appearing*, trans. John Farrell, *Cultural Memory in the Present* series, Redwood City, California: Stanford University Press, 2004.
- Uždavinys Algis, *Filosofija ir teurgija vėlyvojoje antikoje*, sud. Rasius Makselis, Vilnius: Sophia, 2016.
- Vydūnas, *Raštai*, sud. V. Bagdonavičius, t. 2, Vilnius: Mintis, 1991.
- Кант Иммануил, *Собрание сочинений в 8 томах* (комплект из 8 книг), кн. 5, Москва: Чоро, 1994.

Summary

The Viewed Is Viewing the Viewer

Saulius Leonavičius

Keywords: performance, viewing practice, appearing, sacred gaze.

Referring to Erika Fischer-Lichte's distinction of the paradigms of presence and representation in performativity, the author discusses the features of the principles of the gaze and viewing characteristic of these paradigms. In his opinion, those performances in which the artist focuses on creating the emergence of presence, allows for other viewing principles than those typical of a representational theatrical performance. For that purpose, he suggests inventing a means of viewing that would allow experiencing the invisible energy levels of a performance, and the meanings in which the signifier, the signified and materiality are not yet dissociated from one another.

The author aims to explain the multi-layered character of "a sacred gaze": a complex and complicated viewing determined by the relation between the mind and the soul, the subject and the object. A *sacred gaze* allows us to experience being viewed by *the Other*, and embodies sacredness thanks to the viewing itself rather than the image. The quality of the viewing rather than the image allows a material shape to become a prototype, and enables a material body to transform itself into a represented object. The *sacred gaze* is a practice fostered by culture and prompted by knowledge: to see is to know what you see. Talking about his performance practice, the author illustrates with concrete cases three types of viewing: *a hungry look*, *a covert look* and *non-seeing*. He also discusses Martin Seel's conception of *appearing* and David Morgan's category of *a sacred gaze*. The aim of the article is a critical assessment of the possibilities of viewing practices in a contemporary performance, and offering alternatives for viewing based exclusively on the visible image.